

På Olsens teglværk befandt sig 67 jøder, der var kommet til efter den store transport, og dem foreslog han at vi skulde sætte over samme eftermiddag. Ganske vist blæste der en stærk pålandsvind, nærmest storm, så det vilde være umuligt at ro over til skibet fra molen; men han anbefalede en metode, hvorefter man, så vidt jeg forstod, kunde trække bådene over ved hjælp af tove, nemt og uden risiko! Jeg stillede mig absolut afvisende. Dels sejlede vi ikke om dagen, sagde jeg, dels tog vi ingen chance med nye eksperimenter i østenstorm, og endelig overvejede jeg efter hændelsen forrige nat en nyordning af hele transportarbejdet.

Mexikaneren var kendetligt forarget og skuffet over min vrangvilje. Om det var mest for jødernes skyld, eller hans tanker var hos de 33.500 kr., som nu gik ham forbi, kan ikke siges med sikkerhed, men jeg er ikke utilbøjelig til at tro det sidste. Hverken mine medarbejdere eller jeg har nogen sinde mærket, at han nærede synderlig interesse for sine passagerer, men desto stærkere for deres penge. Her som i Spanien under borgerkrigen arbejdede han åbenbart efter princippet »forretning er forretning«. Stemningen var nærmest kølig, da vi skiltes.

Umiddelbart efter denne samtale fik jeg besøg på »Gylfe« af en toldassistent fra Humlebæk. Han havde tidligere været os nyttig under transporterne og meddelte os nu, at han havde en god og sikker forbindelse til Sverige: Smeden heroppe havde fået overdraget at reparere en af de tyske patruljebåde; han var nu ved at være færdig med arbejdet, og båden skulde prøvesjles på tirsdag uden passagerer, men smeden mente, at den lige så godt kunde gøre nytte ved denne lejlighed: Hvis vi vilde holde jøderne parat på molen tirsdag eftermiddag, vilde han lægge ind og tage dem med til Helsingborg. Det lod sig høre! At sende danske jøder til Sverige i tyske patruljebåde var jo det rene Tordenskjold! Og så tilmed ganske gratis, selv benzinben betales af tyskerne! Jeg regner det for en af mit livs skuffelser, at vi alligevel ikke kom til at bruge den nye transportforbindelse. Forholdene gjorde det nødvendigt, at vi allerede om mandagen flyttede fra Humlebæk — men jeg har ofte sendt piratsmeden fra Humlebæk en venlig tanke, selv om jeg aldrig traf ham personlig.

Med Mexikaneren derimod fornyede jeg bekendtskabet i Sverige et års tid senere, og efter befrielsen ved forskellige lejligheder herhjemme. Men det er en sørøverhistorie for sig, som ligger uden for rammen af denne fortælling.

HUSET MED DE BLÅ GARDINER

Efter razziaen natten til den 2. oktober skete der en forvandling med rækkehuset nr. 33 A på Buddingevej. »Huset med de blå gardiner«, som David kaldte det, blev i løbet af den første halvdel af oktober til en ilsomt voxende summende myretue af mennesker, der myldrede ud og ind i jødehjælps tjeneste. Telefonen kimede ustandseligt om dagen og hyppigt om natten, og vort kvartalsabonnement for samtaler i den tid steg fra laveste til højeste taxt. Langt hen ad gaden til begge sider var Buddingevej en vognpark, og forhaven og naboernes fortov var fyldt med cykler. Efterhånden vænnede vi vore medarbejdere til at parkere bilerne på pladsen ved kirken og den tilstødende gade, men ellers gjorde vi lidet eller intet for at skjule, hvad der foregik i det lille hus. Tværtimod var det vort ønske, at det skulde blive almindeligt kendt, at rejsebureauet her var åbent til enhver tid for enhver, der følte sig nødsaget til at tage billetten til Sverige. Vi var vel opmærksomme på risikoen, men håbede, at vi, om tyskerne skulde komme os på sporet og lukke butikken, måtte have fået tid til at gøre et nyttigt stykke arbejde forinden. En vis forsigtighed udvistes altid i telefonen af hensyn til mulig aflytning; jøder omtaltes ikke, men bøger, Carlsberg og Tuborg, biografbilletter m. m. Det kunde forøvrigt være besværligt nok. Jeg husker, at Sigg en dag havde en telefonisk samtale på Buddingevej og herunder hensatte vore øvrige medarbejdere i målløs beundring ved den sikkerhed, hvormed han manøvrerede med leveringer på gulvskrudder, spande, tøjklæmmer m. m. Mage til fantasi og åndsnærværelse havde man ikke oplevet! Beundringen slog over i munterhed, da Sigg, der var grosserer indenfor isenkram, oplyste, at det var en forretningsforbindelse, han havde talt med.

Vore børn blev sat i pleje hos cand. pharm. Ulff Møllers på Emil Pipersvej. Et særligt sikkerhedshensyn blev taget til jøderne. Fra den dag, Humlebækstransporterne begyndte og dermed vore egne jødiske logerende forsvandt, og indtil besættelsens ophør, har ingen jøde bortset fra David så vidt jeg ved sat sin fod i vort hus. Hvilket jeg her finder grund til at fremhæve. Både under gruppens arbejde og efter dens sammenbrud med arrestation af adskillige af dens medlemmer og landflygtighed for flere har jeg hørt bebrejdelser, fordi vi ikke udviste større forsigtighed, hverken i Lyngby eller oppe i Humlebæk, hvor

det også var almindelig kendt på egnen, at der på hotel »Gylfe« var en lokal central for transporter med hovedkontor i Lyngby. Men også i Humlebæk gjaldt det som en ubrydelig regel, efter at arbejdet var blevet organiseret, at jøderne blev anbragt alle andre steder, end netop hvor gruppen havde kvarter, således at et gestapobesøg på »Gylfe« (som i øvrigt næsten hørte til dagens orden) ikke kunde bringe nogen flygtende i direkte fare — lige så lidt som på Buddingevej.

Samtidig med det stigende antal jøder meldte sig et tilsvarende behov for medarbejdere ved transporterne. Det var et af de problemer, der løste sig uden vanskelighed, så at sige af sig selv. I løbet af ganske få dage havde vi foruden vore oprindelige medlemsmændene fra før razziaen en kreds af både unge og ældre Lyngbyboere, som stillede sig til rådighed, for manges vedkommende med opgivelse af alt andet arbejde: rigsdagsbetjent Jens Nyskov-Sørensen, som var husvært for min nære tysk-jødiske ven professor Berendsohn og hans familie, Bjarne Sigtrygsson, den nuværende docent ved Kunstakademiet Axel Rode, som fra sin barndom havde et særlig godt kendskab til Humlebæk, bibliotekar Skov Nielsen fra Holte, de to brødre Niels og Knud Andersen og den førstnævntes kone, jordemoder fru Smidt Andersen. Lektor Norrild og professor Prohaska fra Sorgenfri var især virksomme ved kysten, sammen med Sigg, Nyskov og Prior, for at lede arbejdet i de kaotiske dage i Humlebæk ind i fastere former, medens de øvrige havde deres væsentlige opgave i at ledsage jøderne i bilerne fra deres logi til udskibningen ved kysten. En værdifuld hjælp fik vi fra mine elever blandt det års studenter på Statsskolen: Leif Eriksen og Niels Wang, begge nu civilingeniører, Anders Thykier, som er arkitekt, Ole Nielsen, senere søofficer, den lange »Mester«, nu læge Erik Sandøe, Ole Norgaard, sportsmanden med det gode, glade smil, der omkom som flyverløjtnant ved nedstyrtning med en jetjager i Vestjylland; Henning Madsen var student af forrige årgang, nu præst. Også den dansk-schweiziske komponist Berg fra Rungsted ofrede sig helt for transportarbejdet.

Lidt senere sluttede fabrikant B. O. Weeke og grosserer Juel-Christensen fra Jægersborg Allé sig til. Det blev især arbejdet på den senere rute fra Smidstrup strand, der kom til at nyde godt af Weekes ukuelige initiativ og optimisme og Juel-Christensens evne til at forhandle med den stedlige gruppe — og ikke mindst af begges gode forbindelser med de kilder, hvorfra pengene flød til det illegale hjælpearbejde. I denne

sammenhæng må også nævnes en af pionererne i Lyngbygruppens virksomhed, rektor Bøgh, der fra en kilde alene skaffede os 55.000 kr.; et større beløb fik vi også gennem rektor fru Bo, hvis mand, min kollega ved Statsskolen lektor Bo, var gruppen en nyttig mand ved en bestemt lejlighed, der senere skal omtales.

En helt uundværlig kraft i arbejdet var dr. Strandbygaard. Mange vil huske hende fra de dage, i den gendarmblå spadseredragt, oftest med hænderne i jakkelommen og et venligt og lunt smil på læben. Med den ro, der under alle forhold ligesom varnede ud af hendes person og tonede gennem den dybe stemme med det vestjyske tonefald, var hun ved sin blotte nærværelse en tiltrængt nervelese. Det blev meget snart en fast regel, at dr. Strandbygaard i sin lille benzinvogn kørte op til kysten for at bistå ved udskibningen med sin lægesprøjte og beroligende midler, ledsaget af een eller to blandt de ledende i gruppen, som medbragte pengene til betaling af overfarten. Det var vist også gennem dr. Strandbygaard, jeg kom i forbindelse med Christian Jensen, Boslundvej 93 i Husum, og ingeniør Magius på Fynsvej i Lyngby. De blev vore faste forbindelser i månedens første halvdel, når det drejede sig om at fragte sabotører, i henhold til det tilsagn, jeg havde givet om kun at sende jøder som passagerer til fiskerbådene i Humlebæk. Det var et krævende og farligt arbejde, de to havde påtaget sig. De gange, jeg mødte dem personligt, fik jeg det indtryk, at de var af et hårdere stof end vi andre; så vidt jeg ved, var de allerede da deltagere i frihedskampen i forreste linje. De kom også til at betale prisen, begge i form af grov tortur.

En af de virksomste blandt de unge var »Ordonnansen«. Egentlig var han skomager — ortopædisk skomager! I øvrigt altså ordonnans, en finere charge inden for søspejderne. Som sådan var han vant til at bringe bud og ordrer til søs med speciale i kajakroning. Nu kørte han i taxa og var ikke billig; engang betalte vi en regning for ham på 800 kr. for bilkørsel. Alligevel tror jeg, han var pengene værd. To gange var han os til særlig nytte: Det var gennem Ordonnansen, at politiet fik fat i L. og dermed de 10.000 kr., han havde franset os. Selve hans omgang med L. tyder ikke på større menneskekundskab, hvad jeg ikke skal bebrejde ham; men rent ud sagt var det dengang mit indtryk, at Ordonnansen ikke var kommet helt ud over spejderstadiet og nærmest betragtede vore forehavender som en spændende terræn. Men vågen og ivrig var han og med gode forbindelser på kysten. Da-

gen efter at jeg flyttede transporterne fra Humlebæk til Smidstrup, kom Ordonnansen i sin taxa til Lyngby for at få nye opgaver. Jeg fortalte ham, at vi nu ikke længere, da vi arbejdede med en organisation på nordkysten, havde brug for hans assistance, og takkede ham for godt samarbejde. Han spurgte, om han ikke fortsat kunde være os til hjælp på en eller anden måde — han havde også visse personlige kontakter til gestapo i Helsingør. »Udmærket! Lad så Gestapojuhl og hans folk vide, at nu begynder vi for alvor med transporterne fra Humlebæk. Sig ham, at fra nu af sejler vi dag og nat, og at de, hvis de koncentrerer sig om Humlebæk, kan gøre glimrende fangst«. Det var lige et job for Ordonnansen! Hans blå øjne lyste, og hele hans lille tætte person strålede af eventyr og anvarsbevidsthed. Jeg ved intet nærmere om hans virksomhed; men sikkert er det, at vi under overfarerne fra Smidstrup ikke så noget til »de lysegrønne« fra Helsingør, troligt nok fordi de efter Ordonnansens anvisning havde fuld beskæftigelse i Humlebæk.

En særlig oplevelse var Grethe i Skoven, indehaverske af et hotel med restaurant i omegnen. Jeg opsøgte hende en søndag formiddag i begyndelsen af oktober; jeg havde hørt, at hun skjulte jøder.

Man forstod strax man kom indenfor, at tyskerne ikke var velsete gæster her. Overalt så man små plakater på dørene til køkken, baglokal og andre gæsterne uvedkommende steder, med »Zutritt verboten!« Jeg traf Grethe i hendes smukke lejlighed oven over restauranten. Hun var i velpressede buxer med dybe lommer, hvori hun kunde begrave hænderne op til albuerne, lang sweater og lyst drengehår om det kække unge ansigt. Hendes cocktail var god og stærk, komponeret med sans for det virkningsfulde ligesom hun selv.

Vi kom strax til »forretningerne«. Grethe havde ikke flere jøder på lager. Hotellet havde vist sig at være et lidet hensigtsmæssigt sted for opbevaring. For et par dage siden var en større gestapoaufdeling kommet på razzia. De omringede huset og teede sig meget ophidset. Sex af dem dansede krigsdans omkring Grethe med de ladte pistoler i kreds om hendes lille person: »Hände hoch!« Grethe strakte arme. »Vi ved, at De huser dette jødepak. Det nytter ikke, De nægter. Hvor er de skjult?« Grethe nægtede. Hun bad dem vist også rejse fanden i vold; tyskerne blev i al fald meget vrede: »Sig det! Sig det! Nu, med det samme! Og godvilligt! De må vide, vi har midler til at tvinge Dem!«

Grethe vidste stadig intet som helst om jøder. »De lyver! Det skal komme Dem dyrt at stå, om vi selv skal finde dem. Betänk Dem vell!« Grethe havde intet at betænke.

Så begyndte ransagnen. Den blev foretaget med tysk grundighed. Kælderen først og så opefter. Den mindste af gestapomændene blev knebet gennem trækkanalerne i murene, dog uden at finde den mindste lille jøde. Da man nåede op på loftsetagen, hvor hotelpersonalet havde deres værelser, tilkaldte Grethe efter ordre alle tjenestefolkene. Der manglede bare een, en stuepige, som var taget til byen og havde nøglen til sit værelse med sig. Det vidste Grethe, men ikke tyskerne. Hun stillede sig på den smalle gang foran døren til pigens værelse, gjorde sin spinkle krop så bred som muligt ved at slå ud med begge arme, og råbte: »Det tyske politi mistænker os for at gemme jøder. Luk jeres døre op!« Dørene sprang op, tyskerne myldrede ind på begge sider af Grethe og fandt ingen. Hvilket ikke var sært: de 8 jøder sad inde i pigeværelset bag døren, som Grethe dækkede med sin person. — Det var jo ubegavet af tyskerne, men jeg kunde dog under Grethes fortælling på dette punkt meget vel forstå dem. Når hun engang imellem standsede sin langskridtede gang over gulvtræppet og rettede sine lynende øjne som revolvermundinger mod mig, fandt jeg det nærmest selvfølgelig, at de nidkære gestapomænd havde mere øje for Grethes person end for døren til hendes piges værelse.

De vrede mænd måtte altså gå med uforrettet sag, men under svære eder og trusler. Samme nat flyttedes jøderne. Allerede dagen efter kom tyskerne igen og var meget ubehagelige, hvad sikkert også Grethe har været. Jeg mindes ikke at have truffet nogen, der i den grad udstrålede forbitrelse over nazisternes grusomhed mod jøderne, som Grethe i Skoven. Særlig var hun vred på Hitler. Når hun talte om ham, slog hun gnister som en leydnérflaske. »Fanden gale, lektor! Fanden gale! siger jeg. Han er den lede satan selv. Men ved De, hvordan vi skal straffe ham, det udyr! Han fortjener ikke at dø som andre mennesker! Jeg har tænkt meget over det og har fundet metoden. Vil De høre? De kender en pålægsmaskine, ikke? Af den slags, man har i slagterbutikkerne. Hitler skal i pålægsmaskinen! Vi skærer ham i skiver så tynde som silkepapir. Fanden gale, lektor! Så får han, hvad han har godt af!«

Jeg besøgte Grethe et par år senere sammen med min kone, vistnok i befrielsesåret, en sen aften i december. Hun var nu værtinde i et me-

get 2. classes hotel og sad under vor samtale i sit store skumle køkken og lavede julepynt til restauranten. Hun så 20 år ældre ud. Bouke'ten var gået af cocktailen, tilbage sad en træt og noget forknytt og ensom lille kone. »Jeg forstår det ikke, som det går efter befrielsen. Gør du det, Gerda, eller kan De forklare mig, lektor? Jeg måtte snart efter gestapos besøg flytte fra hotellet og gå under jorden. En tid boede jeg i en lejlighed på Vesterbro og havde et slags pensionat for sabotører og andre illegale. Enkelte af dem blev skudt — jeg glemmer ikke, da de kom med Leif Schønemann fra Geels bakke — et par andre blev pint. Det var værre. I kender det med neglene og den slags. Eller de døde i Tyskland. Tyskerne fandt til sidst min lejlighed. De slog døren ind — heldigvis var vi ikke hjemme — og masede det hele — ikke en splint tilbage! Jeg har nu forsøgt at oparbejde en forretning her. Men jeg får kun to kg pålæg om måneden. Det forslår jo ingenting, når man skal leve af at sælge smørrebrød. Så købte jeg sort, som de alle sammen gør, og så blev jeg altså meldt og fik 30 dage i spjældet. 30 dage!«

Grethe forstod ikke, at lovens strenge arm rammer og bør ramme alle, der overtræder dens grænser. Frihedskamp for sig og smørrebrød for sig! Jeg tror ikke, jeg forsøgte at forklare Grethe denne selvfølgelig, dengang kunde jeg vist heller ikke selv forstå den. Tværtimod tror jeg endda, jeg fandt Grethes reaktion ganske rimelig:

»Aftenen før jeg skulde ind og sidde, mente jeg, der måtte foretages noget særligt. Jeg bestemte mig for en kæfert, der skulde vare spjældtriden ud — 30 fulde dage! Ja, så drak jeg mig så drønende kanonfuld, at jeg hverken kunde gø eller gale! De måtte bære mig ned i bilen til arresten. Hvad var der ellers at gøre? Jeg forstår ingenting. Gør I?« Der var dengang mange andre end Grethe, der ikke forstod. Vilde det have krænkret retsfølelsen i det danske folk, om Grethe var blevet benådet under hensyn til sin fortid under besættelsen? Eller ser vi måske netop i dette tilfælde en højere gengældelses ret? Hun, som havde tænkt så strygt om Hitler! Nu fik han heltedøden i en bunker i Berlin, og Grethe kom i en vis forstand i pålægsmaskinen. »Denn alle Schuld rächt sich auf Erden«. — Pragtfulde Grethe! — — —

Også efter at Lyngbygruppen havde begyndt med sin egen rute, bevarede vi forbindelsen med andre organisationer, oftest på den måde, at vi overtog passagerer fra dem eller omvendt, ligesom også en vis økonomisk udveksling fandt sted; især havde vi som tidligere omtalt et

meget nært samarbejde med professor Ege og hans frue, men også gennem lægerne på Kommunehospitalet og Bispebjerg sendte vi i en periode adskillige af vore »klienter«. Fra de allerførste dage af oktober mindes jeg at have været i forbindelse med direktør Thorvald Madsen og fru Else Zeuthen om at aftage jøder, der var tilmeldt i Lyngby. Dr. Gersfelt i Snekersten og studentergruppen på Regensen var ligeledes gode kolleger i den fælles sag.

I takt med organiseringen af overfarterne fra kysten blev også arbejdet på Buddingevej lagt i faste rammer. Så snart der kom besked fra folkene ved udskibningsstedet om tidspunkt og antal af passagerer, der kunde føres over, ringedes der til jødernes kvarterværter om at være parat til at afrejse med vore biler og medarbejdere. Regelen var, at de jøder, der havde deres hjem i København og omegn, blev boende i deres skjul, medens tilreisende blev indkvarterede hos familier i Lyngby indtil afreisen til kysten. Der var lagt rigelig beslag på gæstekamre og sovesofaer i Lyngby, og det er mange, der mindes milde husmøders stilfærdige hjertelighed og gæstfrihed i hine dage.

De fleste, der i oktober 43 færdedes på Buddingevej, må have været klar over, hvad der foregik bag de blå gardiner, og enhver, der havde blot den fjerneste berøring med arbejdet derinde, vidste, at det samlede midtpunkt var min kone. I en fremstilling af Lyngbygruppens virksomhed er det ikke muligt at fortie hendes indsats. Omgivet af sin stab af medarbejdere, til stadighed op mod en halv snes stykker, holdt hun de mange tråde i faste hænder. Den omstændighed, at man af sikkerhedshensyn måtte undlade at gøre notater eller i hvert fald begrænse dem til det absolutte minimum og anbringe dem på mærkelige steder, bl. a. i marginen af et bind af Bjørnsons samlede værker, gjorde ikke opgaven lettere. Jeg ved, at mange, der så min kone i funktion, har undret sig; adskillige bemærkede vel også, at efterhånden som dagene gik og nætterne, oftest uden at der levnedes hende blot et par timers sammenhængende søvn, blev hun tynd og lidt mørk under øjnene. Hendes hjem var i de dage en korridor. Alle kom med bud til eller gik med ærinde fra min kone, ind imellem den kimende telefon, som også hun alene fuldt kunde passe, fordi hun alene vidste fuld besked; men jeg tror ikke, at nogen har set hende blot et øjeblik opgive sin holdning af uimponeret ro og venlighed, og næppe nok, at hun har taget fejl af navne, telefonnumre eller adresser.

Et særligt problem var det at skaffe det tilstrækkelige antal biler

med sikkerhed for, at chaufførerne var pålidelige. Her havde vi god støtte af en fortegnelse, vi havde fået fra kollegagrupper i København, over både folk, man kunde stole på, og dem, man burde undgå. Idet den suppleredes med numre og navne fra vor egen erfaringskreds, var der som regel tilstrækkeligt til at dække vort behov. I enhver transport til kysten med jøder fulgte en af vore medarbejdere; kun hvor det drejede sig om sabotører, lod vi chaufføren køre alene uden ledsagelse fra gruppen, og dette arbejde, der efter sin natur var særlig farligt, besørgedes af særligt udvalgte vognmænd, især Sølje fra Lyngby og Kjeldsen fra København. Sølje var kendt af mange i gruppen fra før transporterne; han blev vor mest brugte chauffør, gennemført sikker og pålidelig, altid parat og oplagt på ethvert tidspunkt af døgnet. Kjeldsen blev knyttet til gruppen ved en tilfældighed, men blev hurtigt uundværlig; ligesom Sølje fortsatte han efter jødeforfølgelsernes ophør med illegale transporter lige til befrielsen.

Kjeldsen står for mig som idealtypen af en københavnsk taxachauffør. Jeg mødte ham første gang en dag, da jeg var inde i byen for at hente bidrag til transporterne, i den første travle uge af oktober. Det var svært at få en taxa, og da det omsider lykkedes, erklærede chaufføren, at han kunde være til rådighed med sin generatorvogn i tre kvarter. »Det er også tilstrækkeligt«, svarede jeg og bad ham køre ned på Slotsholmen, hvor jeg skulde have en samtale med Skat Rør-dam fra Sorgenfri og derefter med en kontorchef i indenrigsministeriet, som jeg havde truffet dagen forinden i et tog fra kysten, også i et flygtningeanliggende. Idet jeg kom tilbage til bilen, sagde jeg ganske kort: »Og så til Lyngby!« Virkningen af disse enkle ord var nærmest eksplosiv. Den lille satte mand med det joviale runde, rødmossede ansigt brød ud i voldsom protest, udtrykt i vendinger, der dårligt harmonerede med de stilfulde omgivelser i kancelliets nærhed. »Ikke på vilkår! Så må De tage en anden vogn! Jeg sa' jo udtrykkeligt, at jeg kunde køre for Dem i tre kvarter og ikke et minut længere. Nu er der gået en halv time, og De kan da vel for fanden begribe, mand, at man ikke kan køre til Lyngby og tilbage igen på eet kvarter!« Jeg havde travlt, og der var ringe udsigt til at få en anden bil. Et øjeblik var jeg i tvivl om, hvad jeg skulde gøre. Så valgte jeg at springe ind i vognen, smække døren i og råbe til den vrede chauffør: »Hold nu kæft og kø! Det her gælder mange menneskers liv.« »Den er fin!« sagde Kjeldsen i et fuldstændig andet tonefald. »Nu er jeg klar på, hvad det drejer sig

om, og fra nu af kan De råde over mig helt og fuldt, nat og dag! — Ja, De har ret. Det er noget satans svineri, de grønne laver i de her dage. Jeg kender ikke meget til jøder, men det strider s'gu mod min religion og mod min moral, at her jager man mennesker som rotter. De skulde vidé, hvad jeg har oplevet i de sidste dage!« Og så fortalte han, hvorledes han, når han kørte med jøder til bådene, havde oplevet, at forældre, når de små børn begyndte at græde, havde bragt dem til tavshed ved at »kvæle« dem med hånden presset mod deres mund, så de besvimede, og atter, når de vågnede til bevidsthed, havde gjort dem rolige ved det samme middel. Strax vi kom til Lyngby, blev Kjeldsen af min kone noteret på chaufførlisten med streg under — til gensidig nytte og glæde, så længe gruppen eksisterede. En enkelt episode kan være illustrerende for både samarbejdet og manden:

En dag fik jeg gennem fru Roslet fra Lyngbyport besked om, at en ung arbejder fra Søborg, der var stærkt efterlyst som sabotør, skulde sættes over; han sad skjult i en benzintank på Hovedgaden og var meget nervøs, også for sin kones skyld, der var jøde og endnu befandt sig med deres lille barn i Søborg. Jeg sendte en af vore medarbejdere ud med en bil efter konen og barnet og ringede så efter Kjeldsen. Han kom omgående, og jeg forklarede ham, at det drejede sig om en sabotør, og at han alene måtte tage sig af ham, hente ham i benzintanken, afvæbne ham, hvis han havde våben og føre ham til båden i Smidstrup, hvorfra vi på det tidspunkt sejlede. »Den er fin«, sagde Kjeldsen, »den klarer vi nemt«, og det gjorde han også. Jeg var selv ved udskibningsstedet og tog imod dem, da de kom, kort før den sidste robåd gik af til skibet. Det var hen på aftenen, og i mørket så jeg en spinkel, lys ung mand, noget bleg og medtaget, men taknemlig og rørt over at være blevet hjulpet så langt!« Nu går De i båden der«, sagde jeg til ham, og når De kommer ud på skibet, der ligger derude, vil De træffe en ung kone og en lille pige, som nok vil blive glade for at se Dem«. Så kom han til at græde. Kjeldsen og jeg var også glade, men vi måtte skynde os hjem; der var i de dage spærretid fra kl. 8, og en gasgeneratorvogn var ingen hurtigløber. Professor Eges var den af-ten deroppe med en af deres transporter, og da de havde en benzinvogn, tog jeg med dem og deres medarbejdere til Bellevue, hvor vi agtede at overnatte. Vi ankom lige rettidigt til hotellet, Kjeldsen først nogle minutter over 8. »Nu er den jo gal, Kjeldsen«, sagde vi til ham, »for det er jo spærretid. Hvordan vil De nu komme hjem i aften?«

Kjeldsens runde ansigt blev med eet aflangt og fåret: »Spærretid? — Spærretid? Hva' er det for noget? Det kender jeg ikke noget til. Jæ er dum som snåt. Jæ har gået i Brønshøj kommuneskole. Hva' forstår jæ mig på spærretid?« Og så kørte Kjeldsen til København i spærretiden.

Professor Ege har fortalt mig, at Kjeldsen blev deres mest betroede chauffør i det illegale arbejde indtil befrielsen. Selv har jeg ikke truffet ham siden jødetransporten, men Brønshøj kommuneskole har siden den aften rangeret meget højt i mine forestillinger om storkøbenhavn-ske skoler.

Af andre københavnske medarbejdere, der kom ind i Lyngbygruppen ved en tilfældighed, fortjener Larking en særlig omtale: Speedy Larking, oprindelig akrobat, nu — efter et fald fra kuplen — artist med speciale i mundharmonika og et nummer med roterende tallerkener og de mest usandsynlige kortkunster. Desuden havde han forretning på Fælledvej med musikinstrumenter og gamle ting. Jeg traf ham en af de første oktoberdage hos Prior, hvor han var tilkaldt af hr. Katzenstein for at hjælpe ham med at ordne forskelligt i anledning af familiens forestående flugt til Sverige. Uden at kende det fjerneste til den lille venlige mand, der præsenterede sig med sit altid belevne: »Larking, f'nøjelse«, tog jeg strax mod hans tilbud om bistand ved transporterne, da vi på hjemvejen fulgtes ad mod stationen. En mand, der af en jødisk fader til 14 børn får overdraget omsorg for familiens ejendom under disse forhold, måtte uden videre godtages.

Larking blev os især nyttig ved to lejligheder. Han realiserede de før omtalte boer efter anmodning fra et par jødiske familier til fordel for transporterne, og han hjalp os på et område, som var os næsten lige så vigtigt som penge: Det viste sig snart, at når mennesker skal arbejde hårdt, ofte uden søvn og regelmæssig mad, er stimulanser en nødvendighed. Fra apoteker Sodemann på Hovedgaden havde jeg allerede fra starten af transportarbejdet fået meddelelse om, at hvad som helst vi havde brug for af medikamenter, sovepiller, beroligende midler, mecodrin m. m., kunde vi hente gratis og i ubegrænset mængde på Svaneapoteket. Vi tog selvfølgelig med glæde mod tilbuddet; dr. Strandbygaard fik på den måde alt, hvad hun behøvede af den art ved udskibningerne af jøderne, og vi andre havde især nytte af de opkvikkende »ferietabletter« og blev også rigeligt forsynede med midler, når det kneb at skaffe os den søvn, som de anspændte forhold

kunde tillade. Men desværre handlede apoteket ikke med tobak, og for mange af de unge, både i Lyngby og Humlebæk, var cigaretter under disse forhold noget nær en livsnødvendighed. Fra anden side har jeg hørt, at store tobaksfirmaer stillede sig gratis til rådighed for transportgrupper; i Lyngby var vi uvidende herom, men søgte at tilfredsstille vort behov ud over de knappe personlige rationer på anden måde. Her viste Larking sig også nyttig. Gennem særlige forbindelser skaffede han os store mængder af cigaretter og shagotobak, købt på den sorte børs, tilmed af en SS-mand, for ialt 2300 kr. Det var dyrt og ikke godt, men af en forbavsende virkning. Det er den eneste gang, jeg har handlet, om end gennem mellemmand, på den sorte børs og med tyskerne i Danmark, men sjældent har jeg givet penge bedre ud til et nyttigere formål. Vore medarbejdere, der led under træthed og tobakshungerens kvaler, lavedes op af den undergørende røg, og vi havde så rigeligt, at vi også kunde lade kolleger fra andre organisationer nyde godt af vor overflod. Senere, da jeg efter Lyngbygruppens ophævelse kom til Sverige, havde jeg et par pakker med af den dyrt købte urt, som jeg tilbød de ældre elever ved den danske skole i Lund. Min gave blev, da de havde smagt den første af cigaretterne, venligt, men energisk afvist som absolut uanvendelig. Herovre var man bedre vant. Livets nydelser er jo lige såvel som dets kvaler underkastet relativitetens lov.

Langt den største del af danske jøder er i vore dage bosiddende i København og omegn. Men de, der boede i provinsen, var i lige så stor fare under forfølgelsen. En del af dem tog ind til hovedstaden og kom tidligt til Sverige sammen med deres københavnske lidelsesfæller; men andre, som ikke havde forbindelser til transportgrupper, var ofte ulykkeligt stillede. Så snart transporterne begyndte at aflastes for den pludselige og voldsomme tilstrømning fra hovedstaden, måtte det blive en opgave at oplede jøder ude i landet, som endnu var tilbage, og vi gik derfor i gang med at organisere et så vidt muligt landsomfattende eftersøgningsarbejde, begyndende med Sjælland.

Da det rygtes, at en gruppe af jøder i Nordvestsjælland havde foretaget et mislykket flugtforsøg fra Ods Herred og siden havde befundet sig i vanskeligheder, ringede jeg til højskoleforstander Uffe Grosen på Vallekilde, som mentes at kende til sagen, og vi aftalte, at han skulde komme til Lyngby og drøfte enkeltheder. Grosen viste sig at være manden, som både jøderne og vi havde brug for. Dagen efter

vor samtale ankom han med en fyldt rutebil — og i øvrigt medbringende 5.000 kr. til billetten; af vanlige sikkerhedshensyn førtes passagerne ikke til Buddingevej, men omladedes, efter at have fået en hjertestyrkning hos lektor Bo's, fra deres hus på Christian Winthersvej i personbiler, som førte dem direkte til overfartsstedet.

På lignende måde var det rygtevis blevet os meddelt, at der i Vordingborg fandtes jøder, der forgæves havde søgt mulighed for flugt. Vi savnede alle konkrete oplysninger og havde ingen forbindelser i byen; alligevel tog Kleener derned for at undersøge, om vor bistand var tiltrængt. Herman Kleener var stud. mag., nær afslutningen af sine studier, og min tidligere elev fra gymnasiet i Silkeborg. Jeg traf ham tilfældigt en dag, da jeg kom kørende på Frederiksberg Allé, og råbre ham an, og da der ikke var tid til forhandling på stedet, lod han cyklen blive stående mod et træ og kørte med mig i bilen til Lyngby... Fra det øjeblik var han en af gruppens mest betroede mænd, med et bid som en ilder i de opgaver, ofte de vanskeligste, der blev ham overdraget.

Det lykkedes Kleener både at finde de vordingborgske jøder og føre dem gennem hele øen til båden ved Smidstrup strand, et stykke detektivarbejde, der næsten stod på højde med hans indenfor gruppen berømte jagt på den nuværende bibliotekar ved Mosaik Troessamfund, Julius Margolinsky. Det var David, der havde udkastet den tanke, at vi, om vi kunde komme i forbindelse med Margolinsky, måske kunde få oplysninger og adresser på jøder, der endnu ikke havde haft lejlighed til at flygte. Vi vidste på forhånd intet andet om bibliotekarens opholdssted, end at han befandt sig et eller andet sted i Danmark. Kleener fandt hans spor og forfulgte det fra sted til sted — hvad i øvrigt blev særlig besværligt derved, at den eftersøgte opråbte under forklædning, dæknavne og med eller uden skæg — og fandt ham »under jorden« på Dianalund Sanatorium.

Også gennem David fik jeg oplysning om de såkaldte chaluzim, d. e. unge udenlandske »pionerer« af begge køn, der i Danmark blev udannet som landbrugere med udvandring til Palæstina for øje, og som på den tid i et antal af henvend 400 var anbragt i forskellige egne af landet (det var i øvrigt Margolinsky, der havde organiseret dette arbejde). En kendt mand fra et område i Jylland, hvor der mentes at være særlig mange chaluzim, erklærede sig på mit spørgsmål ganske uvidende om jøder på hans egen og derfor ude af stand til at hjælpe os,

hvorfor jeg sendte en af gruppen, Knud Andersen, derover for at undersøge sagen. Resultatet blev i organisationens senere stadium en ret stor »export« af jødiske landbrugere, som forhåbentlig senere har kunnet opfylde deres kald i det nye Israel.

Det er jo ellers ikke almindeligt, at jøder i Danmark er beskæftiget ved landbruget. Jeg husker et enkelt tilfælde, hvor jeg havde en for mig meget interessant samtale med en vestjysk husmand, helle, i hans logi hos fru Finsen i Lyngbygården, samme dag vi kørte ham til kysten. Han var fra Kibæk og hed David Hudan, i øvrigt student fra Viborg og efter befrielsen forfatter af den selvbiografiske »Fra Haifa til Hammerum Herred«, en dybtgående og meget velskrevet skildring af den psykologiske spænding mellem jøden og jyden, efter mit skøn på højde med de bedste jødeskildringer i vor litteratur.

Gennem lektor Thiesen, vor genbo på Buddingevej, som bl. a. var gruppen til stor nytte ved at stille sin telefon til rådighed for samtaler, der under ingen omstændigheder måtte aflyttes, blev det oplyst, at der i Ryomgård på Djursland befandt sig en jødisk dame, syg og nedbrudt af ængstelse for sig selv og sine pårørende. Hun blev afhentet med toget og efter en dags ophold hos fru Hemmingsen på Buddingevej sendt over med en af professor Eges transportere.

Blandt vore mest prominente passagerer fra provinsen må nævnes en fange fra Horsens Statsfængsel. En dag kom der henvendelse fra Horsens med anmodning om at tage os af den ene af fængslets to jødiske fanger. Han havde en del af sin straffetid tilbage, men havde i fængslet vundet personalets sympati i så høj grad, at man nu ønskede at sikre ham overfor den mulighed, at tyskerne skulde finde på også at gennemsøge de danske fængsler, således som det undertiden skete med hospitalerne. Manden fra Horsens blev modtaget med åbne arme sammen med den ledsagende fængselsbetjent af Niels Andersens i deres lejlighed på Ulrikkenborg Plads. Jeg håber, han i Sverige og siden har påskønnet den service, der blev ydet ham både i Horsens og Lyngby.

Det står stadig for mig som noget af et under, at vi ikke i et eneste tilfælde havde tab under transporten til kysten, lige så lidt som ved overfarten til Sverige. Ganske vist undgik vi altid at lade bilerne køre umiddelbart efter hinanden og sørgede for, at færdselen skete ad så mange forskellige veje som muligt; men på de store transportdage kunde det umuligt undgås, at trafikken mellem Lyngby og Humlebæk

måtte virke påfaldende. To gange var det nær gået galt, på samme dag og samme sted. Da en af vore biler med grosserer Bruné fra Virum som ledsager kom kørende ad vejen uden for Hørsholm, blev han standset af en tysk vagtpost: »Hvem er De?« Bruné opgav sit navn. »Hvem er han?« tyskeren pegede på en af passagererne på bagsædet. »Han hedder Søren Kierkegaard.« »Hvor skal De hen?« Til fødselsdagschokolade hos tante Malene i Usserød. »Bitte fahren!«. Hvorefter Bruné fortsatte turen med selskabet til tante Malene. — Senere på eftermiddagen standsede de »Lange P.«, stud. med, Bent Petersen, en lys klippe af ro, ligevægt og sundt humør; han døde under sit arbejde i frihedskampen som tjenestegørende på et jysk sygehus. Denne gang forlangte tyskerne, at alle skulde stige ud til visitation. Petersen gjorde indvendinger, men forgæves. Så forsøgte han med en stor pengeseddel, den blev vredt afvist. »Alle aussteigen! — Schnell!« Da skete der noget, som måske også fortjener at huskes som en note til tyskernes synderegister i Danmark: Lange P. vender sig om og peger på nogle små mørke hoveder. »Seien Sie doch Menschen. Wir haben ja Kinder mit!« Tyskeren kastede et blik derom. Så smækkede han døren i: »Weiter fahren!«

I den første tid var det så godt som udelukkende heljæder og enkelte sabotører, der førtes til Sverige, senere også en del halvjæder. Da vi hyppigt fik henvendelser fra deljæder i forbindelse med rygter om, at tyskerne agtede at udvide rammerne for forfølgelsen, efter sigende fordi det magre resultat i første omgang havde vakt Hitlers raseri, henvendte jeg mig i udenrigsministeriet hos daværende afdelingschef Hvass. Som svar på mit spørgsmål om rigtigheden heraf gav han mig en duplikeret kopi, som han forsynede med ministeriets stempel, af brevvekslingen mellem udenrigsministeriets direktør Svenningsen og dr. Best angående reglerne for »die Judenaktion« i Danmark. Best henviste her til de såkaldte »Nürnberglove«, hvorefter kun heljæder, der ikke var gift »arisk«, faldt ind under aktionerne, og hertil føjedes i brevet den lidt betryggende oplysning, at disse regler var de »bisher« — hidtil — gældende, også i Danmark. Man ønskede i ministeriet ikke at udtale sig ud over, hvad der fremgik af brevet; heller ikke lederen af visumkontoret, kontorchef v. Linstow, som jeg opsøgte i hans hjem, mente sig i stand til at bedømme, hvorvidt andre end heljæder efter dette måtte regnes for at være »i farezonen«. Jeg tog derfor det standpunkt, når jeg blev spurgt til råds af »deljæder«, at vise dem brevet fra

Best og tilråde og tilbyde overfart, hvis de følte sig truede. Vistnok var udsigten til måske mangårig landflygtighed i Sverige ikke opmuntrende, men dog at foretrække, syntes jeg, fremfor en tilværelse herhjemme under stadig frygt for deportation til Tyskland.

Virksomheden på Buddingevej antog i løbet af det første par uger stadig større, men også fastere former. En stor hjælp for min kone var det, at det besværlige problem med kosten for os selv og vore medarbejdere løstes ved bistand udefra. Da vi ikke havde fast hushjælp, »lånte« vi først den unge pige hos fru juveler Dragsted på Engelsborgvej, siden også fru rektor Bøghs, indtil maden til sidst leveredes og anrettedes fra frk. Ullfs husholdningsskole på Christiansvej.

Vi kunde vist gerne have fortsat på denne måde, om ikke jeg omkring midten af måneden havde fået et brev, der nødvendiggjorde en omlægning af arbejdet. Fra en bestemt kilde i Sorgenfri, som ved flere lejligheder havde vist sig særdeles godt underrettet, fik jeg en kort meddelelse om, at der af en vis gruppe danske nazister blev foretaget husundersøgelser hos jødehjelperne, og at man ved anvendelse af tortur søgte at tvinge dem til at opgive navne og adresser på andre organisationer. Jeg opsøgte samme aften politikommissær Mouridsen og viste ham brevet. Han sendte omgående politibetjenten, som natten igennem patruljerede uden for huset på Buddingevej og Norrilds og Prohaskas huse i Sorgenfri, men allerede næste dag flyttede vi efter politiets fornyede indtrængende henstilling »forretningen«. Overfor den nu truende mulighed, at en større bande af nazister kunde bringe ikke blot vort, men flere andres hjælpearbejde til sammenbrud, mente jeg at måtte bryde den linje, der fra første færd havde været fulgt: at lade huset på Buddingevej være centralen, så længe transportarbejdet foregik.

Dr. Strandbygaard havde flere gange foreslået at henlægge organisationens forvaltning til hendes mere diskret beliggende villa på Caroline Amaliesvej. Nu tog jeg imod tilbuddet, og den sidste halvdel af måneden havde gruppen sit faste tilhold hos dr. Strandbygaard, men fungerede og lededes i øvrigt ganske som hidtil. Min kone og jeg fraflyttede også huset på Buddingevej og boede om natten på Bellevue Strandhotel. For vort vedkommende var den nye tilstand for så vidt en forandring til det bedre, som vi nu havde lejlighed til at sove uforstyrret om natten. Hvad derimod den tilsigtede betryggelse af trans-

portarbejdet angår, kunde flytningen måske betegnes som et tvivlsomt fremskridt. Hverken værtindens legendariske ro, hendes assistent, frk. Christiansens husmoderlige omsorg, eller de smukke stuer, der gennemstrømmedes af de Strandbygaardske kattes fredfyldte spinden, formåede i længden at dække over, hvad der foregik bag kulisserne. Mendens vi andre passede vor virksomhed som rejsebureau i dagligstuen, havde Strandbygaard i spisetuen møde med folk fra den egentlige frihedsbevægelse. Hendes hus og have var undergravet med våben og sprængstoffer, og på de samme gultvæpper, hvor vi mødtes med vore medarbejdere, havde i dagene forinden husets skiftende loggerende, som faldskærmsjægerne »Holger den Første« og »Holger den Anden«, ligget med deres kort og tegninger over fabrikker i København, der arbejdede for den tyske krigsindustri, og som man den følgende dag kunde læse om var sprængt ved natlig sabotage.

FRA ØRESUND TIL KATTEGAT

Som flere gange berørt følte jeg mig fra den første aften i Humlebæk stærkt tyngt af ansvaret ved at have påtaget mig en opgave, som jeg syntes jeg savnede naturlige forudsætninger for at løse, men alligevel ikke havde kunnet afvise. Også efter at arbejdet i Humlebæk, takket være mine gode medarbejdere, var lagt i fastere leje, lå det stadig i min tanke, om man kunde finde frem til en organisation, som kunde overtage vor transportvirksomhed og føre den videre med mindre risiko for jøderne. Men de forsøg, vi gjorde i så henseende, gav intet resultat. Nogle af mine medarbejdere, som jeg sendte ind for at studere transporterne fra Københavns havn, berettede, hvorledes de havde set jøder blive ført i båden midt om dagen gennem en stummel af tilskuere, hvoriblandt en del tyske soldater. Det lød ikke betryggende. Selv tog jeg en dag ind og gik ned i Sydhavnen for at tale med lederen af en organisation og med kaptejnen på det skib, som få dage forinden havde sejlet med en større transport, som vi havde finansieret. Manden var restauratør og udførte — hvad jeg også erfarede fra anden side — et fortrinligt arbejde; men de ydre forhold stod efter min vurdering langt tilbage for Humlebækruten. Jøderne blev alle samlede i restaurationen før ud-

skibningen; om ikke i selve restaurationslokalet, hvor vi nu sad og drøftede mulighederne ved en kop kaffe, medens nabobordet var optaget af et selskab af grønklædte soldater, så i hvert fald i samme bygning og i samme etage. Og vistnok var det en let sag at føre dem tværs over gaden og havnesporet ned til skibet, der lå lige ud for restaurationen, men da vi kom om bord, følte jeg mig noget rystet over, hvad kaptejnen fortalte om den sidst afgåede transport. Skibet sejlede med brunkul til Polen og medtog jøder til Sverige. Man brugte den fremgangsmåde at skjule dem forude i vandtanken, men da åbningen derned var ganske smal, var skjulestedet kun egnet for børn og tynde unge mennesker; hvorledes man gemte de andre, husker jeg ikke, muligvis i kulrummet. Det kritiske øjeblik var altid det tyske søpolitibesøg om bord; når papirerne skulde påtegnes før afsejlingen. Ved sidste transport, fortalte kaptejnen, var det nær gået galt, idet nogle af børnene i vandtanken forude havde givet sig til at græde højt, netop mens tyskerne var om bord. Ganske vist var det lykkedes at overdøve dem ved at lukke spildedamp ud og sætte motorene til tovværket i gang, men jeg kunde under beretningen ikke lade være at sammenligne med vore egne transportforhold, og jeg var ikke i tvivl om, at jeg måtte give Humlebæk prisen: det afsides teglværk ved kysten, den ensomt beliggende Nivåmole i nærheden med rige muligheder for at skjule sig i rør og buskads, hvis man skulde blive overrasket under den natlige udskibning. Og så undgik man frem for alt her oppe at ulejlige tyskerne med visiter i vore skibe. Der er vist aldrig sket ulykker ved overfarter fra København; men efter besøget i Sydhavnen stod det mig klart, at skulde jeg overgive transporterne til andre, kunde det ikke blive til en organisation, der sejlede fra hovedstaden.

Foreløbig var der ikke andet at gøre end at fortsætte arbejdet som hidtil og stadig være på vagt overfor nye muligheder. En stor opmuntring fik jeg derved, at civilingeniør Kampmann, der var ansat på Den tekniske Højskole, sluttede sig til gruppen. Han havde tidligere virket ved en anden større organisation, hvor arbejdet havde været udspecialiseret uden egentlig samling under en bestemt ansvarlig overleder. Dette, mente han, medførte en vis usikkerhed i arbejdet, og han troede på det punkt at finde et fortrin i Lyngbygruppens organisation. Jeg kan ikke nægte, at denne anerkendelse af vort arbejde glædede mig meget, også fordi hans tilslutning vilde betyde en værdifuld forøgelse af medarbejderstaben. Om Kampmann allerede på det